

דוד רטנר. המסע האחר: יהודי אתיופיה וחלקם במאבק המהפכני של אתיופיה בשנים 1974-1991. פרדס ומרכז אפריקה על שם תמר גולן באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. 2018. 244 עמודים

אפרת ירדאי*

פרסום ספרו החדש של דוד רטנר מרגש. הספר מפנה זרקור לסיפור שאינו מוכר לציבור הישראלי הרחב ולציבור הקוראים האקדמי, אף שמדובר באחת התקופות המרתקות, הדרמטיות והטרגיות ביותר שהדור הראשון של העולים מאתיופיה זוכר.

רטנר מתמקד בשתי מחתרות שהאג'נדה המרקסיסטית שלהן דומה אך יש ביניהן הבדלים מעמדיים וגאוגרפיים והבדלים בחזון עבור אתיופיה: Ethiopian People's EPRP (Revolutionary Party) ו-TPLF (Tigrean People Liberation Front). שתיהן פעלו באתיופיה מאז ראשית שנות השבעים נגד הדיקטטורה הקומוניסטית, שעלתה לשלטון בהפיכה צבאית ב-1974 והפילה את שלטונו של הקיסר האחרון של אתיופיה, היילה סלאסי. ההבדל בין שתי מחתרות אלו הוא ביחסן הפוליטי להטרונגיות האתנו-לשונית באתיופיה: TPLF, שראשיתה בקבוצת מיעוט, דגלה באתיופיה רב-תרבותית עם ביטוי מוסדי לזהויות קבוצתיות, ואילו EPRP דגלה בביסוס זהות לאומית כלל-אזורית העומדת על מאפיינים משותפים – עם אחד, שפה אחת, דת אחת. אם תרצו, מדובר בקונפליקט בין מי שדגלו ברב-תרבותיות ובין מי שדגלו בכור היתוך.

מה שהוביל את רטנר לחקור את הנושא, כפי שהוא מסביר בספר, היה מקרה של בני נוער ממוצא אתיופי שעיתרו את חדרם בסימאום "הלאה האימפריאליזם" (בן עזר, 1992), עמ' 193). אפשר להבין את בחירתו גם על רקע המאבק של יוצאי אתיופיה לספר את סיפורם מנקודת מבטם, מאבק שצבר תאוצה בעשור האחרון בזכות חוקרים וחוקרות צעירים יוצאי אתיופיה שנחשפו לייצוג החלקי והבעייתי של הקבוצה באמצעי התקשורת ובשיח האקדמי, ולצידו הפריחה בקרב בני הדור הראשון בכל הקשור לכתיבת אוטוביוגרפיות באמהרית ובעברית ועשרות רבות של תיעודים של הדור הראשון בידי פרטים ומוסדות.

הספר מתאר את היחסים בין המחתרות ואת התהליך ההיסטורי של התגבשותן, ואת התפרקותה בהמשך של EPRP, בעיקר על רקע הקושי שלה לגייס את אוכלוסיית הרוב של אתיופיה – החקלאים. לצד זאת, מתואר בספר תהליך התגבשותה של החזית הטיגרינית, אשר ממסגרת בעלת שאיפות לשינוי אזורי הפכה לגוף השואף לחולל שינוי כלל-אתיופי. רטנר מצליח ללכוד את החיות של המאבק ואת האמונה בצדקת הדרך של שתי החזיתות.

החלק הראשון של הספר עוסק ברקע היסטורי של אתיופיה המודרנית; החלק השני מתמקד באתיופיה המהפכנית ובמאפיינים הייחודיים של אתיופיה בהקשר האפריקאי; החלק השלישי עוסק ביהודי אתיופיה בישראל ובשוליות החברתית שלהם; ואילו החלק הרביעי מורכב מראיונות עם לוחמי מחתרות מביאת ישראל. חלק אחרון זה הוא ליבת

* אפרת ירדאי, דוקטורנטית בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

הספר - סיפורם של לוחמים שמסעם היה אחר מהמסע של יהודי אתיופיה כפי שהתקבע בזיכרון הקולקטיבי הישראלי.

סיפור העלייה מאתיופיה המוכר למרבית הציבור בישראל הוא סיפור הצלתם של מוכים ורעבים על ידי מדינת ישראל הנאורה והאמיצה. עורך הדין והמסאי יעקב גונצ'ל כתב כי "ההיסטוריה של האתיופיה הישראלית מוכתבת על ידי פעילים ופורשי חסות, תחת שתיכתב בדם האנשים שקבעו את מסלולה [...]". האתיופיה עומד משתאה אל מול פני ההיסטוריה המשתנים נגד פניו" (2005, עמ' 23). רטנר בספרו מפנה את הזרקור לפן אחר של הקהילה ומערער את הנרטיב הציוני, אשר אינו יכול להכיל חיים שקדמו לו. נרטיב זה מדלג על פני מאות שנים - מחורבן בית שני עד לצינונות המודרנית - ונוקט היגיון שלפיו כל מה שאירע לאורך התקופה הזאת, וקל וחומר מה שאירע באזורים המכונים "הדרום הגלובלי", אינו רלוונטי. על כן הפניית מבט לנדבך אחר בקהילה האתיופית, כזה שאינו נמצא בזיכרון הלאומי, היא חשובה. על אחת כמה וכמה חשובה התזכורת של רטנר כי גם מבחינה פוליטית אנשים חיו חיים מלאים ועשירים לפני שהגיעו לישראל, ושהקיום שלהם לא הצטמצם לכמהיה לירושלים. ראויה לציון גם הקפדתו בנוגע לשמות אנשים ומקומות, הבולטת בהשוואה למרבית הטקסטים שנכתבים בעברית על אתיופיה, שיש בהם אינספור עיוותים לשוניים.

המוציאים לפועל הרעיוניים של פרויקט השילוב של יוצאי אתיופיה ראו בהם קבוצה שיש לשלבה באופן מיטבי בחברה הישראלית, ובכך חברו לחזון הממסדי. חוקרים אלו, אשר כתבו מנקודת מבט ממסדית, היו משוקעים בפרויקט הקליטה הציוני ולא התמודדו עם ההקשר הפוליטי, החברתי וההיסטורי שממנו הגיעו העולים. בשל כך הם בחנו את "העלייה מאתיופיה" דרך הפריזמה של אנשים שמגיעים מהעולם השלישי למדינה מפותחת ומודרנית ויש לשלבם - כלומר, רק דרך הפריזמה של פערים תרבותיים שיש לצמצם לטובת אינטגרציה ואתוס כור ההיתוך (ראו למשל בן עזר, 2007; וייל, 1997; שבתאי, 2001). שינוי פריזמת המחקר, כפי שעושה רטנר, מאפשר לנו למשל לזהות מוביליות של דמויות בולטות בקהילה בישראל כחלק ממסלול שראשיתו באתיופיה. דוגמה לכך היא אדיסו מסְּלָה, אחד המרואינים בספר, שבאתיופיה היה פעיל במחתרת EPRP ובישראל היה חבר מטעם מפלגת העבודה ולאחר מכן היה לדמות מרכזית בחברה האזרחית. בקמפיין הדה-לגיטימציה שעשו למסלה עת הפך לאקטיביסט בנושא הגיור של העולים מאתיופיה בשנות השמונים הוא הואשם בין היתר בקומוניזם ובחברותו במחתרת האתיופית.

לצד ההערכה לחשיבות ספרו של רטנר, קשה להתחמק מהאופן הבעייתי שבו מוצגת מחתרת TPLF. נראה כי הישגיה מוקטנים, וחסר דיון על משנתה המתקדמת בכל הקשור לשוויון מגדרי, שבגרסתה הרחבה כללה חיבור עממי לכפריים והובילה אותם בסופו של דבר לניצחון שהיה קשה לדמיין בראשית המאבק. אופן התייחסותו של הכותב ל-TPLF מעלה תהיות בנוגע לעמדותיו הפוליטיות, וקשה שלא להסיק כי הוא מזדהה עם EPRP. הדרישה לאובייקטיביות במחקר איכותני אמנם השתנתה כיום ונוצר מרחב, ואף דרישה, לרפלקטיביות ולמודעות לפוזיציה של החוקר בשדה ומחוצה לו, כדי לעמוד במדויק על טיב המחקר; אך אין הכרח שמצב עניינים זה יוביל גם להטיה המציגה קבוצה אחת באור חיובי ואחרת באור חיובי פחות.

אפשר היה להתמודד עם הטיה זו אילו שילב המחקר בספר סקירה היסטורית של הדיכוי המתמשך של קבוצות לא אמהריות באתיופיה, כפי שאפשר ללמוד למשל מתהליך

האמהריציה האינטנסיבי בשנות שלטונו של הקיסר מנליק השני (1889),¹ ומכאן להבין טוב יותר את ההיגיון שקבוצות מסוימות ראו בהתארגנות על בסיס אתני. סקירה כזאת הייתה גם מחדדת את התובנה כי הקבוצות שהתנגדו לדיון על שונות אתנו-לשונית היו בדרך כלל הקבוצות ההגמוניות, שטענו כי דיון כזה מקדם בדלנות ופלגנות. נראה כי חוקרים המחזיקים בעמדות ליברליות בנוגע לאזרחות ולשוויון חשים אי-נחת כלפי ערכים כמו גאווה לאומית, פטריוטיות או הרצון לשמר השתייכות אתנית-תרבותית. אך האם כל גאווה לאומית או רצון לשמר השתייכות אתנית-תרבותית פוגעים בהכרח בערכי השוויון והדמוקרטיה? כחוקרים עלינו להיות ערים לאי-הנוחות שלנו מערכים מסוימים ואף לכלול רפלקציה על כך במחקר עצמו.

כיום שקועה אתיופיה במלחמת אזרחים עקובה מדם. הצדדים הניצים הם הדור החדש של TPLF והחלק האופוזיציוני של המפלגה הגדולה EPRDP, ששלטה באתיופיה בשנים 1991-2012 והובלה על ידי חברי TPLF. בשנה שעברה קיים חבל טיגראי בחירות, בניגוד להחלטה הממשלתית שאין לקיים בחירות בתקופת מגפה, וכתוצאה מכך הגיעה ממשלת אתיופיה לכדי עימות צבאי באזור, הטילה מצור על המחוז והשביתה את ערוצי התקשורת. בשנה האחרונה מגיעות מהאזור עדויות קשות על הפרה בוטה של זכויות אדם, רעב, ביזה ואונס של אנשי טיגראי. ספרו של רטנר, המספק הצצה לתנועות הטקטוניות של החברה האתיופית בת זמננו, מומלץ לכל מי שחפץ להבין את הכוחות הפוליטיים הפועלים באתיופיה בימים אלה ממש ולהכיר את המסלולים ההיסטוריים השונים שעשו יוצאי אתיופיה בישראל.

מקורות

- בן עזר, גדי. (1992). כמו אור בכד: עלייתם וקליטתם של יהודי אתיופיה. ראובן מס.
 בן עזר, גדי. (2007). המסע: סיפורי המסע של יהודי אתיופיה בין 1977-1985. מודן.
 גונצ'ל, יעקב. (2005). אל תראוני שאני שחרחורת. ארץ אחרת, 30, 20-25.
 וייל, שלוה. (1997). יוצאי אתיופיה בוגרי מערכת החינוך בישראל, תשמ"ז-תשמ"ט: עבר, הווה ועתיד. האוניברסיטה העברית, המכון לחקר הטיפוח בחינוך.
 שבתאי, מלכה. (2001). בין גאיי לראפ: אתגר ההשתייכות של נוער יוצא אתיופיה בישראל. צ'ריקובר.